

MEHMED FAHREDDİN EFENDİ'NİN GÜLZÂR-I İRFÂN ADLI ESERİNDEKİ
MÛSİKÎŞİNASLAR

Musicians in Mehmed Fahreddin Efendi's Gülzar-ı İrfan

ŞEMSETTİN ÇOBAN

Dr., Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Mûsikîsi
Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye
PhD., Lecturer, Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Turkish
Religious Music, Balıkesir, Türkiye
semsettincoban82@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4494-3700

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received: 15.09.2023
Kabul Tarihi | Accepted: 18.12.2023
Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atıf | Cite as

Çoban, Şemsettin. "Mehmed Fahreddin Efendi'nin Gülzâr-ı İrfân Adlı Eserindeki Mûsikîşinaslar". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 289-302.
<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.2.08>
Çoban, Şemsettin. "Musicians in Mehmed Fahreddin Efendi's Gülzar-ı İrfan". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 9/2 (December 2023), 289-302.
<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.2.08>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.
The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by>)

Mehmed Fahreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı İrfân* Adlı Eserindeki Mûsikîşinaslar

Öz

Bursa, Osmanlı döneminde kaleme alınan vefeyatnâmeler bakımından en zengin şehirlerden biridir. Şehirlerin dinî-tasavvufî hayatına dair zenginliğinin günümüze kadar ulaşmasında vefeyatnâme sahibi müelliflerin önemli bir yeri vardır. Başta idareci, müderris ve mutasavvıflar olmak üzere şehirlerin sanatsal hayatına yön veren şahısların da hayat hikâyelerine yer verilmesi bu eserleri Türk İslam sanatları bakımından da birinci elden kaynaklar haline getirmiştir. Bursa üzerine yazılan on iki vefeyatnâme mevcuttur. Bu durum şehrin yetiştirdiği âlim, mutasavvıf, şair ve sanatkârların zenginliğine de işaret etmektedir. Bursa'nın ilim, kültür ve sanat tarihi bakımından önemli kaynakları arasında yer alan *Gülzâr-ı İrfân* Enârî Dergâhı şeyhi Mehmed Fahreddin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bursa vefeyatnâmelerinin en hacimli olan bu eser kendinden önce kaleme alınan İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ı ile Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sülehâ*'sının bir devamı niteliğindedir. Nitekim Fahreddin Efendi eserinin mukaddime kısmında Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sülehâ*'sını tezyil etmek için bu kitabı yazdığını belirtmiştir. Mehmed Fahreddin Efendi eserinde bu iki vefeyatnâmeden seçkiler yaptıktan sonra 1196/1781 ile 1258/1843 yılları arasında Bursa'da yaşamış ilim ve sanat erbabını eserine ilave etmiştir. Eser, dönemi ve öncesine dair kaynak değeri ile Bursa vefeyatnâme geleneğinin son halkasını teşkil eden Mısırî Dergâhı son şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'nin kaleme aldığı *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin de en önemli kaynakları arasında yer almıştır. Fahreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı İrfân*'da belirtilen tarihler arasında vefat eden padişah, şehzade, vezir, şeyhülislâm, şeyh, vali, kadı müderris, dersiam, vaiz, imam, hatip, şair ve mûsikîşinasların hayat hikâyelerine yer verdiği görülmektedir. Eserde kendilerine bölüm ayrılan sanatkâr zümrelerden biri de mûsikîşinaslardır. Müellif tarafından yirmi yedi mûsikîşinas ve zâkirin terceme-i hallerine yer verilmiş olup bu sanatkârların büyük bir bölümünün mutasavvıf zümreden olduğu görülmektedir. Bununla birlikte eserde isimleri zikredilen sanatkârların bir kısmı dönemin cami mûsikîsinin de önemli isimleridir. Fahreddin Efendi *Gülzâr-ı İrfân*'da hal tercemelerini verdiği yirmi yedi mûsikîşinas zâttan Derviş Ali Efendi, Derviş Sadâyî, İsa Efendi, Mevlûdî Osman Efendi, Derviş Abdi, Havvarzâde Hüseyin Efendi, Çatalsakal Derviş Mustafa Efendi, Sarıcazâde Seyyid İbrahim Efendi, Sultan İmamı el-Hac Mustafa Efendi ile Yeşil Camii imamlarından Nizâmeddin Efendi'nin hayat hikâyeleriyle ilgili olarak İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ından iktibaslar yapmıştır. Kronolojik sıraya göre daha sonra Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sülehâ*'sından Hastazâde Abdullah Efendi, Kapan Kâtibîzâde Mustafa Efendi, Cumâbeyzâde el-Hac Salih Efendi, Çıkrıkçîzâde Siyâhî Ahmed Efendi ve Kocagözzâde Mustafa Efendi olmak üzere beş mûsikîşinası eserine ilave etmiştir. *Güldeste* ve *Gülzâr-ı Sülehâ*'dan seçkiler yaptıktan sonra *Gülzâr-ı Sülehâ*'ya zeyl mahiyetinde kendi döneminden Laz el-Hac Hasan Efendi, Râgıp Paşa Kitapçısı Âmâ Sadık Efendi, Karaböcekzâde Münâdî Ahmed Efendi, Katırcîzâde Seyyid Ahmed Efendi, Sofuzâde Seyyid el-Hac Ahmed Efendi, Sıçancîzâde Ali Efendi, Baytârîzâde Hattat el-Hac Mehmed Efendi, Reisü'l-Müezzinin Hakkîzâde İbrahim Efendi, Kalburcuzâde Seyyid Mehmed Efendi, Celvetî Şerif Efendi ve Hâşim Efendîzâde Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendi olmak üzere on iki mûsikîşinası eserine ilave etmiştir. Bu çalışmada temel kaynak olarak Fahreddin Efendi'ye ait İstanbul Millet Kütüphanesi bünyesinde, Ali Emîrî Şer'iyye Kataloğu'nun içerisinde yer alan 1098 numaralı el yazması nüsha esas alınmakla birlikte mûsikîşinasların hayat hikâyeleri hakkında diğer kaynaklardan da faydalanılmıştır. Fahreddin Efendi'nin bu eseri dışındaki kaynaklarda ismine rastlanmayan Bursalı kârî, mûsikîşinas ve zâkirlerin tanıtılmasının yanında Bursa dinî mûsikî tarihi safahatının ortaya konulması bakımından da çalışma önem arz etmektedir. *Gülzâr-ı İrfân*'ın tamamı üzerinde yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinî Mûsikî, *Gülzâr-ı İrfân*, Mehmed Fahreddin Efendi, Mûsikîşinas, Zâkir, Vefeyatnâme, Bursa.

Musicians in Mehmed Fahreddin Efendi's *Gülzâr-ı İrfân*

Abstract

Bursa is one of the richest cities in terms of vefeyatnâmes written during the Ottoman period. It is known that the authors of the vefeyatnâme had a significant impact on the richness of the religious-mystical life of the city, which has been formed over the centuries, reaching the present day. Since the life stories of the people who direct the artistic life of the city, especially the administrators, teachers and sufis, are included in the vefeyatnâmes, these works have become first-hand sources in terms of Turkish Islamic arts. There are twelve vefeyatnâmes written on Bursa. This indicates the wealth of scholars, sufis, poets and artists the city has produced. It was written by Mehmed Fahreddin

Efendi, the sheikh of Gülzâr-ı İrfân Enârî Dervish Lodge, which is among the important sources of Bursa in terms of science, culture and art history. This work is the most voluminous of the Bursa vefeyatnâmes and is a continuation of İsmail Belîğ's *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* and Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi's *Gülzâr-ı Sülehâ*, which were written before it. As a matter of fact, Fahreddin Efendi stated in the introduction of his work that he wrote this book to embellish Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi's *Gülzâr-ı Sülehâ*. As a matter of fact, Fahreddin Efendi stated in the introduction of his work that he wrote this book to embellish Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi's *Gülzâr-ı Sülehâ*. Mehmed Fahreddin Efendi made selections from these two obituaries in his work, and also included in his work scholars and artists who lived in Bursa between 1196/1781 and 1258/1843. With its source value regarding its period and before, the work is among the most important sources of *Yâdigâr-ı Şemsî*, written by Mehmed Şemseddin Efendi, the last sheikh of Mîsrî Dervish Lodge, which constitutes the last link of the Bursa vefeyatnâme tradition. It is seen that Fahreddin Efendi includes the life stories of the sultans, princes, vizier, sheikhulislam, sheikh, governor, kadi muderris, lecturer, preacher, imam, preacher, poet and musician who died between the dates specified in *Gülzâr-ı İrfân*. One of the artistic groups for which a section is allocated in the work is the musicians. The author includes translations of twenty-seven musicians and poets, and it is seen that most of these artists are from the Sufi group. However, some of the artists whose names are mentioned in the work are also the unique names of the mosque music of the period. Among the twenty-seven musicians whose statements he gave in *Gülzâr-ı İrfân*, the author are Dervîş Ali Efendi, Dervîş Sadâyî, İsa Efendi, Mevlûdî Osman Efendi, Dervîş Abdi, Havyarzâde Hüseyin Efendi, Çatalsakal Dervîş Mustafa Efendi, Saricazâde Seyyid İbrahim Efendi, Sultan's Imam el-Hajj. He made quotations from İsmail Belîğ's *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* in the context of the life story of Mustafa Efendi and Nizâmeddin Efendi, one of the imams of the Green Mosque. Later, he added five musicians to his work in chronological order, namely Hastazâde Abdullah Efendi, Kapan Kâtibizâde Mustafa Efendi, Cumâbeyzâde el-Hac Salih Efendi, Çıkrıkçızâde Siyâhî Ahmed Efendi and Kocagözzâde Mustafa Efendi, who appeared in Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi's *Gülzâr-ı Sülehâ*. Subsequently, as an addition to *Gülzâr-ı Sülehâ*, Laz el-Hac Hasan Efendi, Râgıp Pasha Bookstore Sâdık Efendi, Karaböcekzâde Münâdî Ahmed Efendi, Katırcızâde Seyyid Ahmed Efendi, Sofuzâde Seyyid el-Hac Ahmed Efendi, Sıçancızâde Ali Efendi, Baytârîzâde Hattat el-Hac Mehmed Efendi added twelve musicians to his works, including Resû'l-Müezzînîn Hakkızâde İbrahim Efendi, Kalburcuzâde Seyyid Mehmed Efendi, Celvetî Şerif Efendi and Hâşim Efendizâde Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendi. In this study, the main source is the manuscript number 1098 in the Ali Emîrî Şer'iyeye catalogue, belonging to Fahreddin Efendi, in the Istanbul Millet Library. Other sources about musicians were also used in the study. In addition to introducing the scholars, musicians and poets from Bursa whose names are not found in sources other than this work of Fahreddin Efendi, the study is also important in revealing the historical phases of Bursa's religious music. There is no completed work on the work.

Keywords: Religious Music, Gülzâr-ı İrfân, Mehmed Fahreddin Efendi's, Musicians, Zâkir, Vefeyatnâme, Bursa.

Giriş

Orhan Gazi tarafından 1326'da fethedilmesinin akabinde dinî, ilmî ve kültürel müesseseleriyle mamur bir İslam şehrine dönüşen Bursa'nın bu birikimi sonraki yüzyıllarda da zenginleşerek devam etmiştir. Dinî kültürünü besleyen bir tarafta medrese geleneği diğer tarafta ise cami ve dergâh çevreleriyle hem ilmî hem de kültürel ve sanatsal hayat bakımından Osmanlı coğrafyasının en önemli şehirleri arasında yer almıştır.¹ Bursa'nın bu bağlamda tefrik edici niteliklerinden biri de yüzyıllara matuf müktesebatının vefeyatnâme türü eserlerde önemli ölçüde kayıt altına alınmış olmasıdır. Zira bu tür eserler şehir tarihleri bakımından son derece önemli kabul edilmektedir. Öte yandan Osmanlı dönemi şehir tarihleri incelendiğinde onun üzerinde eser ile hakkında en çok vefeyatnâme türünde eser verilen şehirlerden birinin de Bursa olduğu görülmektedir.²

Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed Efendi'nin *Ravza-i Evliyâ'sı* ile başlayan bu gelenek Bursa vefeyatnâme geleneğinin en önemli halkalarından birini teşkil eden İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ıyla devam etmiştir. Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sülehâ* isimli eseri ise *Güldeste'*ye zeyl olarak kaleme alınmıştır. Gazzîzâde Şeyh Abdülatif Efendi'nin *Ravzatü'l Muflihûn'u Gülzâr-ı Sülehâ'yı* tezyil ederken *Hülâsatü'l Vefeyât* isimli eseri de kendisinden önce kaleme alınan

¹ Mustafa Kara, *Bursa'da Dinî Kültür* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 224.

² Kadir Atlansoy vd., *Bir Masaldı Bursa* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 433.

vefeyatnâmelerin bir özeti mahiyetindedir. Bakırcı Raşid Mehmed Efendi'nin *Zübdetü'l Vekâyî der-Belde-i Celîle-i Bursa* adlı eseri ise padişah isimlerine göre tasnif edilmiş olup döneminin önde gelen ilim ve sanat erbabı hakkındaki bilgiler kendinden önceki vefeyatnâmelerden özetlenerek kaleme alınmıştır.³

Bursa vefeyatnâme geleneğinin en mühim halkalarından biri de Enârî (Narlı) Dergâhı Şeyhi Mehmed Fahreddin Efendi'nin Sultan Abdülmecid Han adına kaleme aldığı *Gülzâr-ı İrfân* isimli eseridir. Zira eser muhteva bakımından Bursa vefeyatnâmelerinin en hacimli olanıdır. *Gülzâr-ı Sülehâ'*ya zeyl olarak kaleme alınan eser kendinden önce yazılan vefeyatnâmelerden seçkiler ihtiva etmekte olup 1196/1781 ile 1258/1843 yılları arasını da kapsamaktadır. Bu geleneğin son halkası ise Mısırî Dergâhı son postnişîni Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eseridir.⁴

Bursa vefeyatnâmeleri kuruluş döneminden Osmanlı son devrine kadar devlet ricali başta olmak üzere ilim ve sanat erbabının hal tercemeleri hakkında kıymetli bilgiler ihtiva ettiği gibi döneminin sanat hayatına ışık tutması bakımından da önem arz etmektedir. İşte bu zümrelerden biri de mûsikîşinaslardır. Bu makalemizde 19. yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından Enârî Dergâhı şeyhi Mehmed Fahreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı İrfân* isimli eserine aldığı Bursalı mûsikîşinasların hayatları yaşadıkları devrin dinî mûsikî kültürüne katkıları bakımından ele alınacaktır.

1. Halvetîlik ve Bursa'da Halvetî Dergâhları

Ömer Halvetî'ye (ö. 800/1397-1398) nispet edilen Halvetîlik İslam dünyasının en yaygın tarikatı olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'da kurulup gelişen Halvetiyye buradan Anadolu'ya, Anadolu vasıtasıyla da Balkanlar, Suriye, Mısır ve diğer bölgelere yayılmıştır. Tarikat Anadolu'ya Yahya Şîrvânî'nin halifelerinden Sadreddin Hıyâvî'nin halifesi Amasyalı Pir İlyas tarafından getirilmiştir. Yine Yahya Şîrvânî'nin halifeleri arasında yer alan Dede Ömer Rûşenî ve Habib Karamânî bu bağlamda en mühim isimlerdendir.⁵

Halvetiyye Tarikatı ve kolları Bursa tasavvuf tarihi bakımından önde gelen cereyanlar arasında yer almıştır. Halvetiyye'ye mensup mutasavvıf şahsiyetler ile Bursa dergâh çevrelerinde yüzyıllar boyu bu tarikatın usûl, âdâp ve erkânı icrâ edilegelmiştir. Şehrin dinî kültürü ve tasavvuf tarihi bakımından önemli bilgiler ihtiva eden eserlerde farklılık arz etmekle birlikte Halvetiyye'ye mensup tekkelerin sayıca fazlalığı dikkat çekmiştir. Bursa'da tasavvuf kültürüne yüzyıllar boyu hizmet eden Ahmed Paşa Fenârî Dergâhı, Abdal Murad Dergâhı, Hacı Şevki Efendi Dergâhı, Yakub Efendi Dergâhı, Zağferanlık Dergâhı, Pars Bey Dergâhı, Mısırî Dergâhı, Ahmed Gazzî Dergâhı, Atinalı Ali Rıza Efendi Dergâhı ve Enârî Dergâhı bu tekkeler arasında yer almıştır. Bu dergâhların dışında belli dönemlerde Halvetiyye'ye mensup tarafından idare edilen dergâhlar arasında ise Çarşamba Dergâhı, Başçı İbrahim Zâviyesi, Karakâdî Dergâhı, Mîr-i Büdelâ Tekkesi, Miskinler Zâviyesi ve Nasûhî Dergâhı zikredilmiştir.⁶ Cehri zikir yapan Halvetiyye ve kollarının Osmanlı dönemi Bursa tasavvufî hayatındaki etkinliği şehrin dinî mûsikî kültürüne de önemli katkılar sağlamıştır.

2. Enârî Dergâhı ve Postnişînleri

2.1. Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1118/1706)

Dergâhın bânîsi Seyyid Mehmed Emîrî'l-Enârî'dir. Konya'nın Bozkır Kasabası'nda dünyaya gelen Seyyid Mehmed Efendi tahsilinin ardından tasavvufî hayata meyletmiştir. Gördüğü bir rüya üzerine Batı Anadolu'ya doğru seyahat ederek Lofça'ya gelmiştir. Burada Halvetî meşâyihinden şeyh Ali Efendi'ye intisap ederek tarikatın usûl, âdâp ve erkânını öğrenmiş ve şeyhinden icazet almıştır. Daha sonra ise Bursa'ya gelmiştir. Bir müddet Pars Bey Zâviyesi'nde misafir olan Seyyid Mehmed Efendi Ahmed Paşa

³ Ali İhsan Karataş, *Medeniyet Şehri Bursa* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019), 174.

⁴ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 74.

⁵ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/394.

⁶ Mustafa Kara, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak, 1987), 87.

Fenâri Dergâhı şeyhi Kasımpaşalı Mustafa Efendi'nin himayelerinde bu dergâhta münzevi bir hayat yaşamıştır. 1091/1680 yılında Enarlı Mahallesi'nde bulunan zâviyesini inşa ederek vefatına kadar bu dergâhta irşada devam etmiştir.⁷

2.2. Mehmed Bedreddin Efendi (ö. 1124/1712)

Seyyid Mehmed Emîrû'l-Enârî'nin iki torunundan biri olarak dedesinin vefatından sonra dergâhın meşihat makamına geçmiştir. Altı sene kadar bu vazifede bulunan Mehmed Bedreddin Efendi genç yaşında vefat ederek dergâhın haziresinde dedesi Seyyid Mehmed Emirü'l-Enârî'nin yanına defnedilmiştir.⁸

2.3. Mustafa Efendi (ö. 1146/1733)

Mustafa Efendi'de şeyhi ve kayınpederi olan Seyyid Mehmed Emîrû'l-Enârî gibi Konya'da doğup ilim tahsilinin ardından Bursa'ya gelmiştir. Seyyid Mehmed Efendi'ye intisab ederek seyr-ü sülûkunu tamamlamış ve şeyhine damat olmuştur. Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatının ardından büyük oğlu Mehmed Bedreddin Efendi postnişin olmuş ancak genç yaşta vefat edince Mustafa Efendi küçük oğluna vekâleten vefatına kadar dergâhın meşihat makamında bulunmuştur.⁹

2.4. Sadreddin Efendi (ö. 1195/1781)

Dergâhın bânisi Seyyid Mehmed Efendi'nin torunu, Mehmed Bedreddin Efendi'nin kardeşi ve Mustafa Efendi'nin küçük oğludur. Emsile şârihi Köseci Ali Efendi'den ilim tahsil eden Sadreddin Efendi dönemin en mühim mutasavvıf zâtları arasında yer alan İsmail Hakkı Bursevî'nin meclislerinde de bulunmuştur. Seyr-ü sülûkunu ise Halvetî-Mısrî geleneğinin önde gelen zâtları arasında yer alan Ahmed Gazzî'ye intisab ederek tamamlamıştır. Babası Mustafa Efendi'nin vefatından sonra dergâha postnişin olmuştur. İlim, irfan ve keramet sahibi bir zât olarak şöhreti Sultan I. Abdülhamit Han'a ulaşmıştır. Padişah tarafından İstanbul'a davet edilmiş ancak yaşlılığını mazeret beyan edip Bursa'da kalmıştır. Yetmiş dokuz yaşında iken vefat ederek dergâhın haziresine defnedilmiştir.¹⁰

2.5. Bedreddin Efendi (ö. 1216/1801)

Babası Sadreddin Efendi'den sonra dergâha postnişin olmuştur. Halvetî usûlünü babası Sadreddin Efendi'den, Fûrûât-ı hamseyi Gazzî Dergâhı şeyhi Mustafa Nesîb Efendi'den talim eden Bedreddin Efendi ta'lik hattını ise dönemin meşhur sanatkâr siması Kaltakçızâde Hacı Halil Efendi'den meşk etmiştir. İstikbale dair pek çok kerameti nakledilen Bedreddin Efendi'nin dönemin Osmanlı sultanları ile mektuplaşmaları da olmuştur. Münzevî ve müteşerri bir zât olarak yirmi bir sene dergâhın meşihat makamında bulunmuştur. Altmış dokuz yaşında iken vefat eden Bedreddin Efendi dergâhın haziresinde babası Sadreddin Efendi'nin yanına defnedilmiştir.¹¹

2.6. Şerâfeddin Efendi (ö. 1227/1812)

Pederi Bedreddin Efendi'nin vefatından sonra postnişin olan Şerâfeddin Efendi ilim tahsiline küçük yaşlarda Hâce Bekir Efendi'de başlamıştır. Halvetiyye üzere seyr-ü sülûkunu ise pederi Bedreddin Efendi'den ikmal eylemiştir. Döneminde dergâhın vuku bulan bir yangında harap olması üzerine bir müddet Nasûhî Dergâhı'nda mukim olmuşlardır. Vâlîde Kethüdası Yusuf Ağa tarafından dergâh tekrar inşa ettirilmiştir. 1225/1810 senesi Receb-i şerîfinde iki yüz elli kadar dervişiyle birlikte Rusya Muharebesi'ne

⁷ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları I-II (Yâdigâr-ı Şemsî)*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), 163.

⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 164.

⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 164-165.

¹⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 165.

¹¹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 168-169.

iştirak edip gazi olarak geri dönmüştür. Ateşli hummaya yakalanarak elli yaşında vefat etmiş ve dergâhta pederinin yanına defnedilmiştir.¹²

2.7. Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1256/1840)

Dergâhın yedinci postnişini olan Mehmed Fahreddin Efendi ve eseri *Gülzâr-ı İrfân* hakkında bir sonraki bölümde bilgi verilecektir.

2.8. Mehmed Rıza Efendi (ö. 1288/1871)

Mehmed Fahreddin Efendi'nin çocuğu olmaması sebebiyle vefatından sonra dergâhın meşihat makamına müderris Seyyid Mehmed Efendi geçmiştir. On beş sene kadar bu vazifede bulunup 1288/1871 senesinde vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Kendisinden sonra posta oğlu Hafız Bahâeddin Efendi geçmiştir.¹³

2.9. Bahâeddin Efendi (ö. 1330/1912)

Şeyh Bahâeddin Efendi hıfz-ı Kur'ân'a muvaffak ilim ehli bir zât olarak bilinmiştir. Hatta ilm-i havasta da yektâ bir mutasavvıf olmasıyla hastaları okuyarak şifalarına vesile olmuştur. Zamanının büyük bir bölümünü tekkesinde ibadet ve tâatle geçirmiştir. Dergâhın kütüphanesinde bulunan şeyh Mehmed Fahreddin Efendi'ye ait *Gülzâr-ı İrfân* adlı eseri kimseyle paylaşmamış hatta istinsahına dahi müsaade etmemiştir. Mehmed Şemseddin Mısri *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserini kaleme alırken *Gülzâr-ı İrfân*'a ulaşamaması sebebiyle güçlük çektiğini dile getirmiş, ancak şeyh Bahâeddin Efendi'nin vefatından sonra mahdumu Şeyh Rıza Efendi tarafından bu eserin kendisine verildiğini dile getirmiştir. Bahâeddin Efendi 1330/1912 senesinde vefat ederek dergâhın haziresine defnedilmiştir.¹⁴

2.10. Rıza Efendi (ö. ?)

Babası Şeyh Bahâeddin Efendi'nin vefatı üzerine dergâhın hizmeti kendisine tevdi edilmiştir. Dergâhın bakımı ve işleri ile meşgul olmaktan dolayı seyr-ü sülûkunu tamamlayamamıştır. Dergâhın son postnişini olan Rıza Efendi döneminde dergâhta tarikat âyini icrâ edilmemiş olup sadece dervişâna mahsus odaların birinde haftada bir gün namaz kılınıp tarikat usûlü icrâ edilmiştir. Rıza Efendi'nin vefat tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁵

3. Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1272/1856) ve Gülzâr-ı İrfân

Bursa'nın fethedildiği dönemden itibaren güçlü bir tasavvuf kültürüne sahip olması erken döneme ışık tutan eserlere de yansımıştır.¹⁶ Yüzyıllar boyunca bu kültür zenginleşerek varlığını devam ettirmiştir. Bursa tasavvuf kültürünün ilmî ve sanatsal birikimi hiç şüphesiz verilen bu eserlerde dile getirilmiştir. Zira Bursa vefeatnâmelerinin müellifleri incelendiğinde hemen hemen tamamının mutasavvıf zümreden olduğu görülmektedir. İşte bu isimlerden birisi de Bursa Enârî Dergâhı şeyhi Seyyid Ahmed Şerafeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Fahreddin Efendi'dir.¹⁷ Babası Ahmed Fahreddin Efendi'nin 1812 yılında vefatı üzerine dergâha şeyh olmuş, vefat ettiği 1856 senesine kadar dergâhın meşihat makamında bulunmuştur. Bursa Halvetî-Mısri geleneğinin önde gelen dergâhları arasında yer alan Gazzî Dergâhı'nın bânisi ve ilk

¹² Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 171-172.

¹³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 173.

¹⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 173-174.

¹⁵ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 174.

¹⁶ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta, Tancı, *İbn Battûta Seyehatnâmesi*, çev. A. Sait Aykur (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 1/430; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, haz. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949), 1/149.

¹⁷ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 172.

şeyhi Ahmed Gazzî'nin müntesipleri arasında yer almış olup aynı zamanda şeyhinin kızı Hüsniyye Hanım ile evlenmiştir. 3 Nisan 1856 yılında vefat ederek dergâhın haziresine defnedilmiştir.¹⁸

Muhtevası itibarıyla Bursa vefeyatnâmelerinin en mühim halkalarından birini teşkil eden *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserini 1847 yılında tamamlamıştır. Eser Sultan Abdülmecid Han'ın Bursa'yı teşriflerinde müellif tarafından padişaha arz edilmiştir.¹⁹ Fahreddin Efendi bu eserinde İsmail Belîğ'in *Güldeste*'siyle Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sulehâ* adlı eserlerinde yer alan şahıslardan bir seçki yapmış daha sonra ise 1782-1841 yılları arasında yaşamış döneminin önde gelen şahıslarını eserine ilave etmiştir. *Gülzâr-ı İrfân* on ana bölüm ile sekiz alt tabakaya ayrılmıştır. Müellif bu tarihler aralığında vefat eden padişah, vezir, şehzade, şeyhülislâm, kadı, mutasavvıf, vali, dersiam, imam hatip, şair ve mûsikîşinas olmak üzere pek çok zâtin hayat hikâyesini on ravza ve sekiz tabakada tasnif ederek ele almıştır.²⁰ Dokuzuncu bölümünün yedinci alt başlığı ise mûsikîşinas, zâkir ve hanendelere ayrılmıştır. Mûsikîşinaslar alt başlığı altında yirmi yedi adet mûsikîşinasın hayat hikâyesine yer verilmiştir. Eserin tespit edilen iki nüshası bulunmaktadır. (Millet Ktp. Ali Emîrî Şer'iyye, nr. 1098, 383 varak; Âtîf Efendi Ktp. nr. 1923, 362 varak). Kayıp bir nüshanın fotokopisi ise Mustafa Kara'nın özel kütüphanesinde.²¹ Eserin neşri henüz yapılmamıştır. Bu makale Millet Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınarak hazırlanmıştır.

4. Gülzâr-ı İrfân'daki Mûsikîşinaslar

4.1. Dervîş Ali Efendi (ö. 1023/1614)

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ın mûsikîşinaslar bölümünde zikredilen ilk isimdir. Kebapçızâde Bostan Efendi'nin oğlu olan Dervîş Ali Efendi buğday tenli olması sebebiyle Esved (kara) lakabıyla tanınmıştır. Henüz küçük yaşlarda iken mûsikî kabiliyeti sebebiyle hicaz ile şehnazı tefrik edebilecek seviyeye ulaşmıştır. Yine bu yaşlarda iken murabba ve savtlar besteleyerek İsfahan ve Nihavend üstadları seviyesinde bir bestekâr olmuştur. Aynı zamanda iyi bir icrâcı da olan Dervîş Ali Efendi Ahmed Paşa Zâviyesi'nde Şeyh Efendi'nin baş zâkiri olmuştur. 1614'te vefat etmiş ve Muradiye Beşikçiler Mezarlığı'na defnedilmiştir.²² Vefatına *Güldeste*'de şöyle tarih düşülmüştür. "*Gitti bu tekyeden Esved dahi vâh*"²³ Dervîş Ali Efendi'nin mûsikî sanatındaki maharetine dair *Güldeste*'de yine şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Dönemin İstanbullu zâkirlerinden bir kaç şahıs mûsikî meclislerinde bulunmak üzere Bursa'ya gelirler. Henüz Bursa meclislerinde bilinmeyen bestelerini okurlar. Esved bu besteleri büyük bir hayranlıkla dinler. Misafir zâkirler kendi aralarında meşk ederken güçlü bir hafızaya sahip Dervîş Ali eserleri mahfuzâtına alır. Ertesi gün İstanbullu zâkirlerin de bulunduğu mecliste bu eserleri büyük bir maharetle okuyan Dervîş Ali Efendi misafirleri büyük bir hayranlık içerisinde bırakır. Kendisi gibi mûsikîde yektâ bir kız kardeşinin olduğu da nakledilen bilgiler arasındadır.²⁴

4.2. Dervîş Sadâyî (ö. 1066/1655)

Mısır Kahire Şeyh İbrahim Gülşenî Asitânesi fukarasından Sadâyî namıyla bilinmiş olup mûsikî ilmindeki mahareti ve sesinin güzelliği ile şöhret bulmuştur. Uzun seyahatlerin ardından zengin dergâh kültürüyle tanınan Bursa'ya yerleşmiştir. Post sahibi mutasavvıf bir mûsikîşinas iken 6 Muharrem 1655'te vefat etmiş, Deveciler Mezarlığı'na defnedilmiştir.²⁵ Bursa vefeyatnâmelerinde Gülşeniyî'ye mensup

¹⁸ Mustafa Erkan, "Gülzâr-ı İrfân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/ 259.

¹⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsi*, 172.

²⁰ Atlansoy vd., *Bir Masaldı Bursa*, 113-116; Donuk, *İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, 74.

²¹ Mustafa Erkan, "Gülzâr-ı İrfân", 259; Abdurrezzak Tek, *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* (İstanbul: İsar Yayınları, 2018), 11.

²² İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* (Bursa: Bursa Vilayet Matbaası, 1302/1885), 523; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (İstanbul: Millet Ktp. Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 349b-350a; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 56-57.

²³ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 523.

²⁴ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 523-524; Mahmut Râgıp Gazimihal, *Bursa'da Mûsikî* (Bursa: Bursa Yeni Basımevi, 1943), 11.

²⁵ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 524; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 350a; Gazimihal, *Bursa'da Mûsikî*, 12, Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 61.

olduğu bildirilmişken Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi *Atrâbü'l-Âsâr*'da Mevlevî dervişânından olduğunu nakletmiştir.²⁶

4.3. İsa Efendi (ö. 1077/1666)

Bursa'da dünyaya gelen İsa Efendi asrın ulemasından ilim tahsil edip döneminin ilim sahibi zâtları arasında yer almıştır. Ardından meşrebinin bir gereği olarak mûsikî sanatını da devrin sanatkârlarından meşk ederek bu fendeki maharetiyle Bursa dergâhlarında ser zâkir olmuştur. Aynı zamanda hâfız-ı kelâm ve ta'lik hattında mahir bir hattat olarak da bilinmiştir. Zâkirlik ve hattatlığının yanında Süleyman Çelebi mevlîdini besteleyen Bursalı Sekban'dan da bu eseri meşk ederek kırâatine me'zun olmuştur. Ömrünün son döneminde Şeyhülislam Bahâyî Efendi Âsitânesi'nde bulunmakla Bursa mîzân-ı harîrinde birkaç akçe yevmiye ile görev almıştır. 1077/1666 Zilhicce'sinde vefat etmiş olup Pınarbaşı Mezarlığı'nda medfun bulunan pederi Nakşibediyye meşâyihinden Hacı Ahmed Efendi'nin civarına defnedilmiştir.²⁷

4.4. Mevlûdî Osman Efendi (ö. 1079/1668)

Bursa'da dünyaya gelen Osman Efendi bilhassa Mevlûdî Osman Efendi denmekle şöhret bulmuştur. Sekban'ın talebesi Ubeyd Efendi'den besteli mevlîdi meşk ederek kırâatine me'zun olmuştur. Fenn-i mûsikî ve Kurân-ı Kerim tilâvetindeki maharetiyle Orhan Camii şerifinde devirhan, Mevlevîhâne'de na'thanlık vazifelerinde bulunmuştur. Mûsikî sanatındaki hüneri hakkında "*Firâz-ı nahli gülde bülbül-i nâlân ederler yâd- Sanasın devr okur mahfilde bir sâhib nefes üstâd*" mısraları nakledilmiştir. Pınarbaşı Kabristanı'nda Mevlevîhâne hizasına defnedilmiştir.²⁸

4.5. Derviş Abdi (ö. 1107/1695)

Kefeli olup asıl ismi Abdullah bin Ali'dir. Uzun seyahatlerin ardından Mısır Kahire Gülşenî Âsitânesi'ne yerleşmiştir. Burada bulunduğu süre zarfında dergâhın meşâyihine hizmet etmiştir. Daha sonra tekrar seyahatte bulunarak Bursa'ya gelmiştir. Halvetî meşâyihinden Yakup Efendi'nin zâviyesine misafir olmuştur. Mûsikî ile hemhal bir zât olarak bilinen Yakup Efendi mûsikînin on iki makamını icrâdaki mahareti sebebiyle Derviş Abdi Efendi'yi dergâhına zâkir yapmıştır. Yine Kara Zâkir denmekle meşhur Ebubekir Zâkirî Efendi'nin talebesi Mevlûdî Osman Efendi'den de bazı savtlar meşk ederek bu sahada devrinin "*Nâdiru'l akrân*" bir zâtı olarak bilinmiştir. Şeyh Yakup Efendi'nin vefatından sonra Kadı Muharrem Efendi ile birlikte bazı kasabaların naipliği vazifelerinde de bulunmuştur. Mûsikî sanatındaki maharetiyle nice ilâhi ve savtlar bestelemiştir. Mûtî mahlasıyla şiirleri de vardır. 1107/1695 senesi Reb'ul-evvel'inin on ikinci gecesi vefat etmiş, Deveciler Mezarlığı'nda Sukûnî Efendi'nin civarına defnedilmiştir.²⁹

4.6. Havyarzâde Hüseyin Efendi (ö. 1115/1703)

Bursa Karakâdî Mahallesi'nde imam olup Havyarzâde namıyla şöhret bulmuştur. Devrinin meşâyih-i kirâmından İştibîzâde Seyyid Ahmed Efendi ve Debbağzâde şeyh Mustafa Efendi'lerin meclislerine iştirak ederek hizmetlerinde bulunmuştur. Bu iki zâtın dergâhlarında ser zâkir olup mûsikî fenninde "*Fâiku'l akrân*" olmak hasebiyle nice savt ve besteler yapmıştır. Ayrıca kemankeşlik ve ta'lik hattındaki maharetiyle de tanınmıştır. 1115/1703 Şevvali'nde vefat ederek Deveciler Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁰

²⁶ Cem Bahar, *Şeyhülislam'ın Müziği -18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Müsiki ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrâbü'l-Âsâr'ı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 247.

²⁷ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 350a.

²⁸ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 526; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* 350a, 350b; Gazimihal, *Bursa'da Müsiki*, 13; Ergun, *Türk Müsiki Antolojisi*, 62.

²⁹ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 526-527; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 350b; Gazimihal, *Bursa'da Müsiki*, 13-14; Ergun, *Türk Müsiki Antolojisi*, 78.

³⁰ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 52-528; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 351a; Gazimihal, *Bursa'da Müsiki*, 14; Ergun, *Türk Müsiki Antolojisi*, 80.

4.7. Çatalsakal Derviş Mustafa Efendi (ö. 1121/1709)

Bursa'da dünyaya gelmiştir. Önceleri maîşet temini için çeşitli mesleklerle iştigal etmiş daha sonra ise istidadını tekâmül ettirmek üzere fâzıl-ı devran İshak Hocası Ahmed Efendi'nin meclislerine mülâzemet ederek kesb-i kemâl etmiştir. Daha sonra ise Üftâdezâde şeyh İbrahim Efendi'ye intisap ederek uzun müddet hizmetinde bulunmuştur. Sesinin güzelliği ile şöhret bulan Mustafa Efendi nice besteler vücuda getirmiştir. Dergâhın ser zâkiri iken 1121/1709 Receb-i şerîfi'nde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir.³¹

4.8. Sarıcazâde es-Seyyid İbrahim Efendi (ö. 1121/1709)

Bursa'da dünyaya gelip Sarıcazâde İbrahim Efendi denmekle meşhur olmuştur. Henüz küçük yaşlarda ilim tahsiline başlamıştır. Sesinin güzelliği ve malik olduğu ilim payesiyle Ulu Camii hatipliğine vekâlet etmiştir. Davudi sesiyle okuduğu Muhammediye ve mevlîdler ile tanınmıştır. 1709 senesinde vefat etmiş olup Deveciler Mezarlığı'nda medfundur. Celvetî meşâyihinden İsmail Hakkı Bursevî vefatına şöyle tarih düşmüştür: "*Sarıcazâde Efendi sararup soldu vâh.*"³²

4.9. Sultan İmamı el-Hac Mustafa Efendi (ö. 1133/1720)

Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlim ve kültürde velûd bir çevrede yetişen Mustafa Efendi ilim tahsilinden sonra devrin dinî mûsikî muhitinin en mühim simalarından olan mevlûdî Osman Efendi ve bazı mûsikîşinas zevattan besteli mevlîd ve mûsikî meşkinde bulunarak mevlîd-i şerif kıraatinde kendine mahsus nağmelerıyla devrinin eşsiz bir icrâcısı olmuştur. Nice meşâyih-i kirâmın iltifat ve davetlerine mazhar olup Selami Ali Efendi'nin hizmetinde bulunmuştur. Çelebi Sultan Mehmed Camii (Yeşil Camii) Şerifi imam hatibi iken 1720 senesinde vefat etmiş, Selami Ali Efendi Zâviyesi'ne defnedilmiştir.³³

4.10. Nizâmeddin Efendi (ö. 1150/1737)

Yeşil Camii imam hatibi el-Hac Mustafa Efendi'nin oğludur. Babası gibi Nizameddin Efendi'de sesinin güzelliği ile şöhret bulmuştur. Mûsikî ilmine heves edip babası Mustafa Efendi'nin besteli mevlîd ve mûsikî meşkinde önde gelen talebeleri arasında yer almıştır. Besteli mevlîd meşkinin en önemli halkalarından biri olan Nizameddin Efendi kıraat ve icrâdaki maharetiyle de dinleyenler üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Devrinin meşâyih-i kirâmının dua ve iltifatlarına mazhar olup pederi Mustafa Efendi'nin yerine Yeşil Camii ikinci imam hatibi olarak vazife yapmıştır. İbadet ve tâat ile geçen bir ömrün ardından 1150/1737 senesinde vefat ederek Selami Ali Tekkesi'nde pederi el-Hac Mustafa Efendi'nin civarına defnedilmiştir.³⁴

4.11. Hatem Mehmed Efendi (ö. 1153/1740)

Devrin Celvetî meşâyih-i Selami Ali Efendi'nin hulefâsından şeyh İbrahim Efendi'nin oğludur. Babası hac yolculuğunda iken vefat etmiştir. 1110/1698 senesinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlm-i mûsikîye heves edip bu sahada hüner sahibi bir zât olmuştur. Sultan İmamı el-Hac Mustafa Efendi'den besteli mevlîdi meşk edip kıraatine me'zun olmuştur. Nice dinî eserlere muttali olup güzel sadâ ve nağmelerıyla okuduğu bu ilâhiler dinleyenler üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bunun yanında Eşrefzâde İzzeddin

³¹ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 528-529; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 351a; Gazimihal, *Bursa'da Mûsikî*, 14-15; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 148-149.

³² İsmail Belîğ, *Güldeste*, 528; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 351b; Gazimihal, *Bursa'da Mûsikî*, 14; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 148.

³³ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 529; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 351b-352a; Gazimihal, *Bursa'da Mûsikî*, 15; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 169.

³⁴ İsmail Belîğ, *Güldeste*, 530; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 352a.

Efendi'nin dergâhında ilâhihan olduğu gibi İzzeddin Efendi'nin bazı şiirlerini de bestelemiştir. 1153/1740 senesinde vefat etmiş, üstadı el-Hac Mustafa Efendi gibi Selami Ali Efendi Dergâhı'na defnedilmiştir.³⁵

4.12. Hastazâde Abdullah Efendi (ö. 1159/1746)

Bursa'da dünyaya gelmiş olup Hastazâde Abdullah Efendi namıyla şöhret bulmuştur. İlim tahsilinin yanında mûsikî fenninde de hüner sahibi bir zât olarak bilinmiştir. Ahmed Gazzî dergâhına intisap ederek "*İlm-i mezkurda mislü nazîri nâbud olmağın*" diye ifade edilen bu yeteneğiyle dergâhın ser zâkiri olmuştur. Dergâh ve muhtelif meclislerde güzel sesiyle kıraat ettiği Kur'ân-ı Kerim ve ilâhilerle dinleyenler üzerinde son derece müessir de olmuştur. Bunun yanında Ahmed Gazzî Dergâhı'nda sıbyan muallimliği vazifesinde de bulunmuştur. 1159/1746 senesinde amansız bir hastalığa yakalanarak vefat etmiş ve Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁶

4.13. Kapan Kâtibzâde Mustafa Efendi (ö. 1169/1755)

Bursa'da dünyaya gelen Mustafa Efendi şeyh Şerefzâde Şerâfeddin Efendi'nin oğludur. Mutasavvıf ve mûsikîşinas bir muhitte yetişmiştir. Zümre-i mûsikîşinâsân ile hem dem olup bu sahada dergâh çevrelerinde hüner sahibi bir zât olmuştur. Davudi sesiyle dergâhlarda ilâhihan ve zâkirliğinin yanında mevlîd-i şerif kıraatında da devrinin üstadları arasında zikredilmiştir. 1134 senesinde vefat etmiş olan Üftâde Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi'ye de damat olmuştur. Kapan Han'ında babasından kalma kâtiplik görevini devam ettirerek geçimini temin etmiştir. 1169/1755 senesinde vefat etmiş ve Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁷

4.14. Cuma Beyzâde el-Hac Salih Efendi (ö. 1186/1772)

Bursa'da Ahmed Gazzî Dergâhı civarında yer alan Duhter-i Şeref Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Gazzî Dergâhı ser zâkiri el-Hac Mehmed Efendi'dir. Tasavvuf ve mûsikî kültürü bakımından velûd bir muhitte yetişen Salih Efendi babası başta olmak üzere dergâhın zâkirlerinden mûsikî meşki hususunda çokça istifade etmiştir. Dinî mûsikî de ulaştığı seviye ile ilgili "*Ol fende fâiku'l akrân ve beyne'z zâkirin müşârun bi'l benâm*" olarak nitelendirilmiştir. Mahfûzâtında nice ilâhi ve savtlar bulunduğu gibi yeni bestelerde icad etmiştir. Bunun yanında mevlîd-i şerif kıraatında da devrinin yektâ isimlerinden biri olarak meclislerde kıraat eylediği mevlîdler ile de makes bulmuştur. 1186/1772 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'nda pederi el-Hac Mehmed Efendi'nin civarına defnedilmiştir.³⁸

4.15. Çıkrıkçızâde Siyâhî Ahmed Efendi (ö. 1192/1778)

Bursa'da dünyaya gelmiştir. Pederi Emir Sultan Dergâhı fukarasındandır. Çıkrıkçılık ile meşguliyeti dolayısıyla bu isimle anılmıştır. Medrese tahsilinin yanında mûsikî eğitimi için de İstanbul'a giderek devrin mûsikî üstadlarından faydalanmıştır. Güzel ses ve edasıyla temayüz edip tekrar Bursa'ya dönünce Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Abdülkâdir Necip Efendi'ye intisap etmiştir. Şeyhi Abdülkâdir Efendi'nin iltifatlarına da mazhar olan Ahmed Efendi dergâhta okuduğu ilâhi ve mevlîd-i şerifler ile dinleyenler üzerinde derin tesirler bırakmıştır. 1192/1778 yılında vefat etmiş ve Emir Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁹

³⁵ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 352b; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 179.

³⁶ Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-Sülehâ ve Vefayât-ı Urefâ* (Bursa: BEEK. Orhan Kit. 1018/2), 197a; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 352b.

³⁷ Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-ı Sülehâ* (Orhan Kitaplığı, 1018/2), 197a-197b; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 353a; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 181.

³⁸ Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-ı Sülehâ* (Orhan Kitaplığı, 1018/2), 198b; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 353b; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 182.

³⁹ Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-ı Sülehâ* (Orhan Kitaplığı, 1018/2), 197a-199b; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 353b, 354a; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 185.

4.16. Kocagözzâde Mustafa Efendi (ö. 1195/1781)

Bursa Muradiye Sempti'nde dünyaya gelmiştir. Musikîşinâsân zümresiyle ülfeti sayesinde bu mecrada kendini yetiştirmiştir. Eşrefzâde İzzeddin Efendi'ye intisap ederek tasavvuf yolunda sülûkunu tamamlamıştır. Mahfûzâtında nice ilâhiler olan Mustafa Efendi meşâyih meclislerinde ser zâkir olarak vazife almıştır. Çevresinde mu'tekid ve dil-âgâh bir zât olarak bilinen Mustafa Efendi Muradiye Camii'nde ser müezzin iken 1195/1781 senesinde vefat etmiş ve Muradiye Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴⁰

4.17. Laz el-Hac Hasan Efendi (ö. 1200/1786)

Trabzon civarında bir beldede dünyaya gelmiş, daha sonra ise Bursa'ya hicret ederek Laz Hacı Hasan Efendi namıyla şöhet bulmuştur. Çıra pazarındaki dükkânında maîşetini temin etmiştir. Devrin önde gelen tasavvuf muhitlerinden biri olan Ahmed Gazzî Dergâhı'na intisap ederek Ahmed Gazzî'nin dâire-i aliyelerinde bulunarak dergâhın müsikîşinas zevatından nice savt ve ilâhiler meşk etmiştir. Gazzî Dergâhı'nın zikir meclislerinde altmış seneden fazla zâkir ve ilâhihan olarak vazife yapmıştır. Naif ve zarif bir kişiliğin sahibi olan Hasan Efendi özellikle miskin, düşkün ve muhtaçlarla hemhal olmuştur. Bunun yanında şer-i şerîfe ihtiramıyla da bilinmiş ve beş vakit namazı cemaatle kılma hususunda büyük ihtimam göstermiştir. Yaşı doksanı geçmiş iken 1200/1786 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴¹

4.18. Râgıp Paşa Kitapçısı Âmâ Sâdık Efendi (ö. 1213/1799)

İstanbul'da dünyaya gelen Âmâ Sadık Efendi ilim tahsilinde devrin ulemasından istifade etmiştir. Daha sonra Vezir Râgıp Paşa'nın kitapçısı olmuştur. Râgıp Paşa'nın vefatından sonra görme yetisini kaybetmiştir. Âmâ olduğu dönemde Bursa'ya gelerek bir müddet tasavvuf ve müsikî mahfillerinde bulunmuştur. 1213/1799'da vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Müsikî çevrelerinde özellikle şarkı besteleriyle bilinmiş olup kendine mahsus nağmelerle bestelediği peşrevler ile de döneminde dikkat çekmiştir.⁴²

4.19. Karaböcekzâde Münâdî Ahmed Efendi (ö. 1215/1801)

Bursa'da dünyaya gelen Münâdî Ahmed Efendi Enârî Dergâhı şeyhi Şeyh Mehmed Sadreddin Efendi'ye derviş olmuştur. Dergâhın zâkir ve müsikîşinaslarından müsikî meşk etmiştir. Daha sonra dergâhın zâkirleri arasına giren Ahmed Efendi okuyuşundaki güzellik ve etkileyicilik ile dervişânı cezbeyle getiren bir zâkir olarak bilinmiştir. 1215/1801 senesinde vefat ederek Şehreküstü yakınlarında Halvetî şeyhi Şeyh Arac Mehmed Efendi'nin civarına defnedilmiştir. Âlim, ârif ve zarif bir zât olduğu nakledilmiştir.⁴³

4.20. Katırcızâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi (ö. 1214/1800)

Halvetî meşâyihinden şeyh Ahmed Gazzî'nin dervişânından Uzun Derviş Mustafa isimli bir zâtın oğludur. Gençlik yıllarında ilim ve irfan sahibi olmak için gayret sarf etmiştir. Ulu Cami'de otuz seneden fazla müezzinlik vazifesinde bulunmuştur. Ayrıca dönemin Bursa dergâh çevrelerinin önde gelen bir zâkiri olarak da bilinmiştir. 1214/1800 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Seyyid Abdurrahman Efendi devrinin önde gelen zâkir ve mutasavvıf bir zâtı olarak bilindiği gibi marangozluk zanaatındaki maharetiyle de şöhet bulmuştur.⁴⁴

⁴⁰ Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-ı Sülehâ* (Orhan Kitaphı, 1018/2), 199b; Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 353b-354a.

⁴¹ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 354a.

⁴² Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 355a-355b-356a.

⁴³ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 356a.

⁴⁴ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 356b-357a.

4.21. Sofuzâde es-Seyyid el-Hac Ahmed Efendi (ö. 1217/1803)

Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Sofuzâde Mehmed Efendi'dir. Ahmed Gazzî Dergâhı Dervişânından Hastazâde Abdullah Efendi'den Kur'ân-ı Kerim eğitimi almış olup daha sonra Gazzî Dergâhı'na intisap etmiştir. Ayrıca devrin ulemasından ilim tahsilinde de bulunmuştur. Ahmed Gazzî'nin sağlığında dergâhta yirmi sene zâkirlik vazifesinde bulunmuştur. Ahmed Gazzî'den sonra postnişîn olan şeyh Mustafa Efendi ve Seyyid Abdülatif Efendi dönemlerinde ise dergâhın zâkirbaşılığını yapmıştır. 1217/1803 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'nda Kalenderhâne bölgesine defnedilmiştir. Âbid, zâhid, âlim ve geceleri çok ibadet eden bir zât olarak bilinmiştir.⁴⁵

4.22. Sıçancızâde Ali Efendi (ö. 1218/1804)

Hisar Camii müezzinlerinden Hacı Salih Efendi'nin oğlu olarak Bursa'da dünyaya gelmiştir. Enârî Dergâhı şeyhi Şeyh Bedreddin Efendi'ye intisap ederek onun manevi terbiyesinde yetişmiştir. Bedreddin Efendi'nin vefatından sonra aynı dergâhın postnişîni olan Ahmedzâde Abdülatif Efendi'ye intisap etmiştir. Enârî Dergâhı'nın zâkirleri arasında yer alan Ali Efendi Nasuhzâde Tekkesi'nde vekil olarak âyin icrâ ettiği esnada vefat etmiş olup Ahmed Gazzî Dergâhı haziresine defnedilmiştir. Edip, vakur ve sabır ehli bir zât olarak tanınmıştır.⁴⁶

4.23. Baytârîzâde Hattat el-Hac Mehmed Efendi (ö. 1219/1805)

Bursa'da dünyaya gelmiştir. O dönem Mudanya bölgesinde bulunan Reisü'l-hattâtîn Haffaf el-Hac İsmail Efendi'den hat taliminde bulunarak nesih, sülüs ve celî hattında icazet almıştır. Geçimini ise ayakkabıcılık mesleğinden temin etmiştir. Bunun yanında Baytârîzâde namıyla tanınmıştır. El-Hac Mehmed Efendi Üftâde Camii hatipliği ile Nasuhzâde Tekkesi'nde şeyh vekilliği vazifelerinde de bulunmuştur. Dergâhta bulunduğu süre zarfında mûsikî müktesebatını geliştirerek devrin önde gelen icrâcılarında biri olmuştur. Özellikle mevlîd ve mi'râciyye kıraatinde devrinin seçkin zâtları arasında zikredilmiştir. İlk yolculuğundan sonra defaatle hacca gitmek nasip olmuştur. 1219/1805 senesinde vefat etmiş ve Nasuhzâde Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir. Baytârîzâde Mehmed Efendi devrin pek çok kâmil zâtının meclislerinde bulunmasıyla da tanınan bir mutasavvıf mûsikîşinastır.⁴⁷

4.24. Reisü'l-Müezzinîn Hakkızâde İbrahim Efendi (ö. 1224/1810)

Ahmed Gazzî Dergâhı müntesiplerinden Bulgur Sıddî İsmail Efendi'nin oğlu olarak Bursa'da dünyaya gelmiştir. Hakkızâde namıyla şöhret bulmuştur. Otuz seneden fazla hiçbir ücret almadan Yıldırım Camii müezzinliği vazifesinde bulunmuştur. Geçimini ise Yıldırım Camii civarında bulunan kahve dükkânından temin etmiştir. 1224/1810 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Hakkızâde İbrahim Efendi Delâil-i şerif ve ilâhi okumak hususunda devrinin önde gelen zâtları arasında yer almıştır.⁴⁸

4.25. Hikmetîzâde Damadı Kalburcuzâde es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi (ö. 1237/1823)

Bursa'da dünyaya gelmiş ve Kalburcuzâde namıyla tanınmıştır. Hikmetîzâde şeyh Mehmed Efendi'ye damat olunca kendisine Celvetî şeyhliği verilmiştir. El-Hac Mehmed Efendi'nin mûsikîşinaslığında Bursa mûsikî çevreleriyle olan ünsiyetinin yanında İstanbul'a giderek Ümmî Sinanzâde'den dinî eserler meşk edip ona talebe olması da mühim bir yer tutmaktadır. İstanbul'dan dönünce kayınpederinin postnişîn olduğu İsmail Hakkî Dergâhı'nda kırk yıldan fazla ser zâkirlik

⁴⁵ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 357a-357b.

⁴⁶ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 357b-358a.

⁴⁷ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 358a-358b.

⁴⁸ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 358b-359a.

vazifesinde bulunmuştur. 1237/1823 senesinde vefat etmiştir. Devrinin önde gelen Celvetî müsikîşinasları arasında yer alan Kalburcuzâde Mehmed Efendi hoş sohbet ve tıp ilminde de mahir bir zât olarak bilinmiştir.⁴⁹

4.26. Celvetî Şerif Efendi (ö. 1247/1833)

Bursa'da dünyaya gelen Şerif Efendi geçimini tütüncülükten kazandığı için "*dühânî*" tütüncü namıyla şöhret bulmuştur. Bursa'da bulunduğu süre zarfında Bursalı müsikîşinaslardan pek çok eser meşk etmiştir. 1216/1801 Bursa büyük yangınında dükkânının yanması sebebiyle İstanbul'a gitmiştir. İstanbul Hüdâyî Asitânesi yakınlarında otururken bu dergâhta Celvetî tacı ile zikirlere iştirak etmiştir. 30 seneden fazla Hüdâyî Âsitânesi'nde zâkirlik vazifesinde bulunmuştur. Özellik makam bilgisi itibariyle mümtaz bir zât olan Şerif Efendi otuz sene sonra "*Ya türâbı çeker yahut âbı*" diyerek Bursa'ya geri dönmüş ve kısa bir süre sonra 1247/1833 senesinde Bursa'da vefat ederek Üftâde Dergâhı haziresine defnedilmiştir. Secde ve niyaz ehli zarif bir zât olarak bilinmiştir.⁵⁰

4.27. Hâşim Efendizâde es-Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendi (ö. 1245/1831)

Aslen Diyarbakırlı olan Mehmed Muhyiddin Efendi Kâdirî dervişi olup es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi'nin oğludur. Diyarbakır'da doğup daha sonra babası ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Enderûn-u Hümâyun'da ilim tahsil ederek iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Bunun yanında Enderunlu müsikîşinaslardan müsikî meşk etmiştir. Mehmed Muhyiddin Efendi asabi davranışlarından dolayı saraydan kovulmuştur. İstanbul'dan ayrılmasının akabinde bir süre Konya'da bulunmuş ancak tekrar Bursa'ya gelmiştir. Mehmed Fahreddin Efendi bu zâtın vasıflarını dile getirirken onun iyi bir hafız, hattat, müsikîşinas ve şair olduğundan bahsetmektedir. Hat sanatında da mahir bir zât olan Mehmed Muhyiddin Efendi Bursa'da reisü'l-küttâplık vazifesine getirilmiştir. 1245/1831 senesinde vefat ederek Emir Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁵¹

Sonuç

Mehmed Fahreddin Efendi Osmanlı dönemi Bursa dinî müsikî tarihine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserinde müsikîşinaslar zümresi içinde 27 sanatkârın hayat hikâyesini ele almıştır. *Güldeste*'den on, *Gülzâr-ı Sülehâ*'dan da beş müsikîşinası eserine alan Mehmed Fahreddin Efendi *Gülzâr-Süleha*'ya zeyl olarak döneminden de on iki müsikîşinas ve zâkirin hayatını eserine ilave etmiştir. *Gülzâr-ı İrfân*'da verilen bilgiler ışığında hem 18 hem de 19. yüzyılda Bursa dergâh çevrelerinde zengin bir dinî müsikî birikimin varlığı görülmektedir. Sadece icrâ bakımından değil özellikle bestekârlık açısından da tasavvuf çevrelerinin velûd bir muhit olduğu anlaşılmaktadır. Ancak dönemin Bursalı zâkir ve müsikîşinaslarına dair çok az eser günümüze ulaşabilmiştir. Zira dergâh çevrelerinde meşk silsilesi ile devam eden bu gelenek tekkelerin kapanmasıyla devam ettirilememiştir.

Fahreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı İrfân*'da zikrettiği müsikîşinaslar hakkında dikkat çeken bir diğer husus bu isimlerin hemen hemen tamamının mutasavvıf zümreden olmasıdır. Özellikle Halvetiyye'nin kollarından olan Ahmed Gazzî Dergâhı'na müntesip zâkir ve müsikîşinasların sayıca fazlalığı dikkat çekmektedir. Fahreddin Efendi'nin Gazzî Dergâhı'nın bânisi Ahmed Gazzî'ye hem intisabı hem de damat olması onun bu dergâhla olan güçlü münasebetini ortaya koymaktadır. Mehmed Fahreddin Efendi'nin eserinde verdiği bilgilere göre Bursa dinî müsikî kültürü bakımından önemi hâiz tarikatlar arasında yer alan Celvetî ve Kâdirî-Eşrefî müsikîşinasların da mühim bir yer tuttuğu görülmektedir. Diğer taraftan bu isimlerin bir bölümü selâtin camilerde imam hatip ve müezzin olarak vazife yapmıştır. Dolayısıyla başta

⁴⁹ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 359a-359b.

⁵⁰ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 359b-360a.

⁵¹ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* (Ali Emîrî Şer'iyye, 1098), 360b-361a.

kıraat ve mevlîd tilâvetindeki maharetleriyle dönemin camii mûsikîsinin yektâ isimleri olarak da kabul edilebilirler.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Atlansoy, Kadir vd. *Bir Masaldı Bursa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Bahar, Cem. *Şeyhülislam'ın Müziği-18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Mûsikîsi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrâbü'l-Âsâr'ı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta, Tancî. *İbn Battûta Seyehatnâmesi*. 1. Cilt. Çev. A. Sait Aykur. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Mûsikîsi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Erkan, Mustafa. "Gülzâr-ı İrfân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâeddin Efendi. *Gülzâr-ı Sülehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Bursa: Eski Eserler Kurumu, Orhan Kitaplığı, 1018/2, 197a-199b.
- Gazimihal, Mahmut Râgıp. *Bursa'da Mûsikî*. Bursa: Bursa Yeni Basımevi, 1943.
- İsmail, Belîğ. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*. Bursa: Bursa Vilayet Matbaası, 1302/1885.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Dinî Kültür*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ocak 1987), 77-88.
- Karataş, Ali İhsan. *Medeniyet Şehri Bursa*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019.
- Mehmed, Neşrî. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*. 1. Cilt. Haz. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.
- Mehmed Fahreddin Efendi. *Gülzâr-ı İrfân*. İstanbul: Millet Ktp. Ali Emîrî Şer'îyye, 1098, 350a-361a.
- Mehmed Şemseddin. *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*. Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Tek, Abdurrezzak. *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. İstanbul: İsar Yayınları, 2018.
- Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/394. İstanbul: TDV Yayınları 1997.